

İran 2015

Cüneyt Doğrusözlü

[Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü]

Özet

2015 yılında hem iç hem de dış siyaset alanında İran'ı en çok meşgul eden gelişme, Batı ile uzun süredir müzakere ettikleri 'nükleer sorunda' anlaşmaya varmaları olmuştur. Anlaşma ile ortaya çıkan yaptırımların kalkması beklentisi, uzun süredir İran'a adım atmayan hem devlet adamlarına hem de uluslararası şirketlere İran'ı ziyaret etme fırsatı sunmuştur. Bu ziyaretler ile İran, birçok ülke ve şirket ile özellikle ekonomi alanında ileriye yönelik planlar yapmıştır. Bunun yanında yaptırımlardan dolayı askıya alınmış bazı anlaşmaların yürürlüğe girmesi için yaptırımların tam anlamıyla kaldırılması beklenilmemiş ve 2015 yılında bu konuda bazı önemli adımlar atılmıştır. İran'ın Batı ile vardığı anlaşma kendi iç siyasetinde de geniş yankı uyandırmış ve halk genel olarak anlaşmayı olumlu karşılamıştır. Son olarak 2015 yılında İran, Ortadoğu bölgesindeki çatışmalarda aktifliğini devam ettirmiş ve hatta bazı bölgelerde bunu bir adım daha ileriye götürerek nüfuzunu artırmıştır.

Anahtar Kelimeler: İran | Batı | Nükleer anlaşma | Ortadoğu

Iran 2015

Abstract

For Iran, the development that occupied its agenda the most in both, namely domestic and foreign policy in 2015, was the achievement of a nuclear agreement with the West that had been negotiated for a long time. Expectations of lifting nuclear-related sanctions on Iran, opened the doors to many international statesmen as well as international companies to visit Iran, what had been hindered through sanctions for a long period. Due to these visits, Iran made a large number of future plans in economic fields with those statesmen and international companies. Moreover, in order to finally set in motion the long-term discontinued agreements, parties to the nuclear deal were no longer willing to wait for the complete lifting of economic sanctions, so they instead made some important steps in 2015. Reaching an agreement on the nuclear issue had also significant influence on domestic politics and the overwhelming part of Iranian people welcomed this agreement. Lastly, Iran continued with its active policy in the Middle East and even took it one step further by increasing its impact on some parts of the region.

Keywords: Iran | West | Nuclear Agreement | Middle East.

Nükleer Müzakerelerde Anlaşma

Yaklaşık iki yıldır süren İran ile P5+1 grubu arasındaki nükleer müzakerelerin sonucu, 14 Temmuz 2015'te Avusturya'nın başkenti Viyana'da anlaşmanın muhatapları tarafından dünya kamuoyuna büyük bir sevinçle "anlaşmaya varıldı" şeklinde duyuruldu. Böylece İranlı bir yetkilinin söylediği gibi, harcanan yoğun emek sonuç vermiş ve bir anlaşma sağlanmış oldu.¹ Her ne kadar anlaşma konusunda bazı tartışmalar devam ediyor ve anlaşmaya yönelik bazı ülkelerin tepkileri şiddetini koruyor olsa da, tüm bunlar ve bunların dışındaki diğer engeller, anlaşmanın 2015 yılının tarihi bir olayı olarak tanımlanmasının önüne geçmemiştir. Gerek olayın dünya kamuoyuna birçok küresel medya organı tarafından canlı olarak aktarılması gerekse hemen her ülkenin liderinin olumlu veya olumsuz açıklama yapma ihtiyacı hissetmesi anlaşmanın dünya siyasetindeki değerini net şekilde ortaya koymaktadır. Anlaşmanın bu kadar önem arz etmesindeki en önemli neden İran'ın Batı ile özellikle de ABD ile 1979 yılındaki Devrim'den bu yana yakınlaşması yönünde atılmış en büyük adım olmasıdır.

İran Dışişleri Bakanı Zarif anlaşmanın hemen ertesinde yaptığı açıklamada, "*Bugün tarihi bir gün, nükleer anlaşma güven inşa edecek*" diyerek uzlaşımın önemine işaret etmiştir.² Cumhurbaşkanı Ruhani de olaya "*Kazanandan da kaybeden de yok*" diyerek Zarif gibi orta yollu, olumlu bir tepkide bulunmuştur. İranlı yetkililerden gelen olumlu tepkilerin içerisinde temkinli ifadelerin yer almasının nedeni, anlaşmanın şartlarının yerine getirilmesi konusundaki bazı tartışmaların devam etmesi ve anlaşmanın kendi meclisleri ve özellikle de ABD senatosundan geçip geçmeyeceği konusunun belirsizlik taşıması şeklinde açıklanabilir. Elbette İran'ın bu korkuları ve endişeleri 2015 yılının sonlarına gelindiğinde ortadan kalkmıştır. İran'dan gelen bu türden temkinli açıklamalardan farklı olarak anlaşmanın diğer asıl muhatapı

ABD'den ise daha zafervari görüşler dile getirilmiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, anlaşmanın İran'ın nükleer silah elde etme yolunu engelleyeceğini vurgularken³ ABD Başkanı Obama ise yaptığı açıklamada, “*Daha önce Sovyetler Birliği ile yapılan anlaşmayla nükleer silahların Ortadoğu'ya yayılması engellenmişti. Bugün büyük bir adım atıldı. Bugün bu anlaşmayla İran nükleer silah elde edemeyecek*” ifadelerini kullanmıştır.⁴

İran'ın P5+1 ülkeleri ile nükleer anlaşmaya varmasına sert tepki gösteren ülkeler de olmuştur. Bunların başında İsrail ve Suudi Arabistan gibi bu anlaşmaya başından beri sıcak bakmayan ülkeler gelmiştir.⁵ Anlaşmayı tarihi bir hata şeklinde değerlendiren İsraililerin tepkileri sadece söz ile kalmamış aynı zamanda anlaşmanın önüne geçmek için son koz olarak gördükleri Amerikan kongresinde anlaşmayı bloke etmek adına ciddi girişimlerde bulunarak Beyaz Saray'ı rahatsız edecek kadar çaba sarf etmişlerdir. İsraililer kadar sert olmayan fakat ilerisi konusunda en az onlar kadar endişelenen Suudilerin tepkileri ise genel olarak “*İran ile varılan anlaşmanın bölgeyi daha tehlikeli hale getirebileceği veya dengeleri altüst edeceği*” şeklinde olmuştur.⁶ Aslında bu iki ülkenin tepkisi için yapılacak yorum, İran'ın; Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen'deki varlığının bundan sonra Batı'nın daha az tepkisini çekeceği ihtimalinin bu ülkeleri endişelendirmeye başlamasıdır. Ayrıca bu ülkeler için diğer bir kaygı ise, anlaşma sonrasında İran'a yönelik yaptırımların kalkmasıyla İran'ın elde edeceği ekonomik rahatlamının bölgedeki rekabet ve mücadelede Tahran'ı daha güçlü kılabilceğidir.

Nihai Anlaşmaya Giden Süreç

İran ve P5+1'in anlaşmaya varması kolay olmamış bilakis taraflar anlaşmaya uzun ve sancılı süreç sonrasında gelmişlerdir. Anlaşmanın açıklanmasından öncesine kadar bir uzlaşmaya varılacağı konusunda kamuoyunda hakim olan belirsizlik durumu, olayın aslında nasıl hassas bir süreçten geçtiğini gözler önüne sermekteydi. Olayın bu kadar belirsizlik barındırması aslında, İran ve Batı arasındaki nükleer sorunun uzlaşmaya yönelik adımlardan ziyade genel olarak sürekli krizin yaşandığı uzun ve sancılı bir sürece sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Tarafların nasıl uzun bir müzakereden geçtiğinin arka planı bu makalenin konusu dışında olduğundan burada değinilmeyecektir.

Taraflar uzun süren müzakereler sonrasında 2013 yılının Kasım ayında önemli bir adım olan geçiçi mutabakata varmışlardı. İran ve P5+1 Grubu, bu anlaşmada öngörülen zamanda, yani 2014 yılının 20 Temmuz'una kadar kapsamlı bir mutabakata varamamışlardı. Taraflar bundan dolayı anlaşmayı bir altı ay daha uzatma kararı alarak 2014 yılının Kasım ayına ertelemek zorunda kalmışlardı. Fakat belirlenen bu ikinci tarihte de bir mutabakata varamayan taraflar öngörülen anlaşmayı 2015 yılının Mart ayına ertelediler. Müzakereler sonucunda uzatmaya yönelik kararlar alınması, beraberinde bazı ümitsizliklere sebep olsa da, aslında tarafların bundan vazgeçmeyerek ve gittikçe daha fazla konuda mutabık kaldıklarını göstermekteydi. En nihayetinde taraflar belirle-

dikleri tarihte İsviçre'nin Lozan kentinde bir araya gelmişler ve burada sekiz gün aralıksız süren müzakereler sonucunda öngördükleri 31 Mart'tan iki gün sonra yani 2 Nisan'da siyasi çerçeve anlaşmasında mutabık olduklarını deklare etmişlerdir. Bu uzlaşma çerçevesinde taraflar teknik ayrıntılar konusunda nihai anlaşmanın sağlanması için 2015 yılının Haziran ayına tarih vermişlerdir.⁷

Taraflar, bu anlaşma ile süreci tamamen kırılmalıktan kurtaramamışlardır. Yani bu süreçten sonra da taraflar temkinli açıklamalar veya dönem dönem bazı çelişkili ifadeler ortaya koymaya devam etmiştir. Bu konuda ön plana çıkan ve müzakereleri de krize sokabilecek gelişme, yaptırımların ne zaman kalkacağı konusunda tarafların medyaya yansıyan anlaşmazlıkları olmuştur. Örneğin, ABD'nin anlaşmayla yaptırımların “askıya alınacağı” görüşüne karşılık olarak İran “yaptırımlar tamamen kaldırılmalı” şeklinde tepki vermiştir.⁸ Hamaney, bu türden gelişmeler yaşanması sonucunda internet sitesinde “*Güvenilmez tarafların ülkemizi anlaşmanın ayrıntılarında kısıtlamak istemesi mümkün. ABD'yle müzakere konusunda hiçbir zaman iyimser olmadım...*” şeklinde ifadeler kullanarak tartışmayı bir adım öteye götürmüş ve hatta her şeyin yaşanabileceği imasında bulunmuştur. Ayrıca taraflar hangi askeri üslerin ve nükleer tesislerin denetlemeye dahil olacağı konusunda da benzer sıkıntılar yaşamışlardır. ABD, İran'daki askeri üsler de dahil olmak üzere tüm nükleer tesislerin denetlemeye tabi tutulmasını istemiştir.⁹ İran ise buna karşı çıkmıştır.

Taraflar, 2 Nisan çerçeve anlaşmasından sonra devam eden İran'ın hangi nükleer tesislerinin denetçilere açılıp hangilerinin açılmayacağı ve ambargoların ne zaman kaldırılacağı konusu gibi bazı kritik noktalardaki anlaşmazlıkları gidermişler ve son noktayı koymak için Avusturya'nın başkenti Viyana'da 30 Haziranda bir araya gelmişlerdir. İki haftadan uzun süren yoğun bir müzakere süreci sonrasında yani 14 Temmuz'da basın açıklamasıyla anlaşmanın sağlandığı resmen açıklanmıştır.¹⁰

Anlaşmanın Getirdikleri ve Kazanan/Kaybeden Tartışmaları

Anlaşma ile Batı, İran'ı geçmişte hiç olmadığı bir şekilde denetleme imkanını elde edecektir. Yani Batı, İran'ın hem askeri üslerine hem de gerek gördüğü diğer alanlarına istediği gibi girebilme yetkisini alacaktır.¹¹ Ayrıca Batı, anlaşmanın sürdürülüp sürdürülmeme kararını da bu denetleme ile belirleyecektir. İran'a bu konuda verilen tek hak ise BM'nin giriş izin taleplerine itiraz etme yetkisi olmuştur. Fakat, İran'ın karşı çıkması veya bu hakkı kullanması çok büyük bir değişiklik getirmeyecek, çünkü çok uluslu komisyonun çoğunluk kararıyla bu itirazı geri çevirebilme yetkisi bulunmaktadır.¹² Özetle yüz elli sayfalık metin içerisinde anlaşmanın en önemli maddesi ile Batı, hem İran'ı nükleer konuda sıkı bir şekilde kontrol etmeyi başarmış hem de bazı bölgelerine daha rahat girebilme avantajına sahip olmuştur.

Bunun yanında Batı, İran'ın nükleer zenginleştirme konusunda şu ana kadar attığı adımları geriye sarma konusunda da ciddi kararlar almıştır. Bu bağ-

lamdaki maddelere göre; İran, uranyum zenginleştirmede kullanılan santifrij sayısını anlaşmayla üçte iki oranında azaltacak yani on dokuz binden altı bin civarına indirecek.¹³ Fakat ileriki on yıl içerisinde zenginleştirilmiş uranyumu biriktirmemesi şartıyla, İran'a uranyum alanında araştırma ve kısmi olarak zenginleştirme yapma izni verilmiştir.¹⁴ İzin verilen bu araştırmalar da Batı'nın denetimine tabi tutulacaktır. Ayrıca İran'ın önümüzdeki on beş yıl boyunca yeni uranyum zenginleştirme tesisi ya da ağır su reaktörü inşa etmesine izin verilmeyecek ve sürecin istenildiği gibi gidip gitmediğini de UAEA denetleyecektir.¹⁵ Buna ek olarak İran, hem uranyum zenginleştirme oranını on beş yıl boyunca nükleer enerji santrallerinde kullanılan en düşük türden zenginleştirilmiş uranyum yüzdesi olan 3.67'yi geçmeyeceğinin taahhütünü hem de on bin kilogram olan zenginleştirilmiş uranyum stokunu yaklaşık olarak 96% oranında azaltarak 300 kilografa indireceğini kabul etmiştir.¹⁶ İran, 2009 yılında tartışmaların odağında olan tesislerden Fordo nükleer tesisini bir teknolojik merkeze dönüştürmeye de razı olmuştur. Son olarak Arak nükleer tesisi ise yeniden tasarlanarak çok daha az plütonyum üretir hale getirilecektir.¹⁷ Kısacası yukarıda ön plana çıkan şartlardan da anlaşılacağı üzere Batının, İran'ı kapsamlı denetleme yetkisinin yanında nükleer zenginleştirme konusunda engellemek için de önemli tedbirler aldığı net şekilde kendini göstermektedir.

Anlaşma çerçevesinde İran'ın ne kazandığı sorusuna gelince; İran'ın yukarıda bahsedilen anlaşmayı yerine getirdiği tasdik edildikten sonra Batı, İran'a yönelik yaptırımlarını kaldıracaktır.¹⁸ Burada dikkat edilmesi gereken nokta İran'a yönelik yaptırımların sadece ekonomik odaklı olanlarının hemen, savunma alanındaki yaptırımların ise kademeli olarak kaldırılacak olmasıdır. Örneğin konvansiyonel silah ticareti üzerindeki yaptırımların beş, füze teknolojisi üzerindeki yaptırımların ise sekiz yıl daha sürmesi öngörülmüştür.¹⁹ Kısacası Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun onayı ile BM Güvenlik Konseyi, İran'a uygulanan, enerji şirketlerinden İran'ın hava taşımacılığı sektörüne, Merkez Bankasına ve devlet petrol şirketine kadar yıllardır uygulanan birçok yaptırımı hemen kaldıracaktır. Bunların çoğunun 2016 yılında gerçekleşeceği beklenmektedir. Hatta bu beklenti IMF'nin 2016 yılı ekonomik büyüme tahminlerine yansımış ve İran ekonomisinde %6'nın üzerinde büyüme öngörülmüştür. Bunun yanında İran'ın günlük petrol üretiminin 2016 yılında 4.2 milyon varile çıkacağı da varsayılmaktadır. Nükleer anlaşma ile gelecek olan tüm bu atılımların İranlılara 2016 yılında 8 milyon iş imkanı sağlayacağı tahmin edilmektedir. Böylece İran bu anlaşma ile kendisini ekonomik olarak çok büyük bir sıkıntıya sokan işsizlik sorununda hissedilir bir şekilde rahatlama yaşayacaktır.²⁰ Kısacası aslında bu rakamlar ile İran'ın 2016 yılında ekonomik büyüme oranı açısından Çin'i bile geçebileceği iddia edilebilir.²¹

Yukarıda bahsedilen anlaşmanın temel maddeleri ile ilgili yapılacak en önemli değerlendirme tarafların çeşitli ödünler vererek karşılıklı kazanımlar sağladığı bir uzlaşmayı gerçekleştirmiş olmalarıdır. ABD tarafından bakılınca ilk dönemlerde İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin tamamen durdurulması amaçlanmış, Arak ile Fordo'nun tamamen kapatılması üzerinde

durulmuştu. Fakat uzlaşa ile ABD, bunlardan kısmi tavizler vererek İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine kısıtlama getirmiş oldu. İran ise bir süreliğine belli bir oranın üstünde nükleer zenginleştirmeden vazgeçerek ve nükleer faaliyetleri üzerindeki denetimleri kabul ederek belirli tavizler vermiştir. İran buna karşılık olarak da bir yandan kısmen de olsa kendisinin nükleer haklarını uluslararası topluma kabul ettirmiş diğer yandan da üzerindeki bütün yaptırımları büyük ölçüde kaldırarak çok önemli ekonomik kazançlar elde etmiştir.²²

Anlaşma Çerçevesinde İran'ın Diğer Ülkeler ile İlişkileri

Rusya ile İlişkiler

Anlaşmayı olumlu karşılayan ve bunu hemen pratikte faydaya çevirmek için adım atan ülkelerin başında İran ile uzun süredir yakın ilişkileri bulunan Rusya gelmiştir. Zaten Ruhani, müzakere sürecinde ve anlaşmaya varılmasında Rusya'nın önemli katkılarının olduğunu belirtmiş ve bundan dolayı da Rusya'ya özel teşekkür etmiştir.²³ Anlaşmaya yönelik Putin'den gelen açıklamalar ise uzlaşının bölgede birçok sorunun çözümüne fayda sağlayacağı şeklinde olmuştur. Özellikle de anlaşmanın DAEŞ ve diğer gruplara karşı geniş koalisyonun önünde bulunan çoğunlukla yapay olan bariyerleri kaldırdığını savunmuştur. Rusya bu temennilerini faaliyete geçirmek için zaman kaybetmemiş ve ilk adım olarak Suriye'ye yönelik başlattığı hava operasyonlarında İran'ın hava sahasını ve bazı askeri üslerini kullanmaya başlamıştır. Olayla ilgili olarak İran'dan, topraklarının Rusya tarafından kullanılmasının bir anlaşmayı gerektirmediği ve kendilerinin Rusya'nın terörizm karşısındaki tavrını zaten doğru kabul ettikleri şeklinde bir açıklama gelmiştir.²⁴

Bu konu ile bağlantılı olarak 2015 yılında dikkat çeken iki önemli iddia burada bahsedilmeyi gerektirmektedir. Bunlardan ilki İran Devrim Muhafızları'nın Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani'nin iki defa Rusya'yı ziyaret ettiği ve Putin ile görüştüğüdür. BM tarafından 2007 yılından bu yana seyahat yasağı konulan Kasım Süleymani'nin Temmuz ve Kasım ayında gizlice Rusya'ya ziyaretler gerçekleştirdiği savunulmuştur. İddia her ne kadar Rusya tarafından yalanlansa da, Batı bu olayı çokça dillendirmiş ve Rusya'nın uluslararası hukuku ihlal ettiğini savunarak Moskova'ya eleştiriler getirmiştir.²⁵ Diğer bir iddia ise Rusya'nın Suriye'deki hedefleri vurmak için fırlattığı bazı füzelerin İran'ın sınırına düştüğüdür. Hazar Denizi'ndeki 4 Rus savaş gemisinden atılıp İran'ın topraklarına düştüğü varsayılan bu füzelerin İran'da bazı hasarlara da neden olduğu belirtilmiştir. Bu iddia da dünya medyasında geniş yer almış fakat buna hem Rusya hem de İran'dan yalanlama gelmiştir.²⁶

İran ile varılan nükleer anlaşmanın Rusya ve İran ilişkilerine getirdiği en önemli katkı, Rusya'nın daha önceden hayata geçirmeyi planlayıp da müeyyidelerden dolayı ertelediği bazı politikalarını gerçekleştirmeye anlaşmanın fırsat sunmasıdır. Bunlar içerisinde en fazla dikkat çeken, Rusya'nın S-300

hava savunma füze sistemlerini İran'a göndermesi olmuştur. Rusya, 2011 yılında 20 milyar dolarlık petrol karşılığında İran'a S-300 füze sistemini göndermeyi planlamış fakat yaptırımlardan dolayı bu teslimatı gerçekleştirilememiştir. Anlaşmadan sonra Rusya, Aralık ayında İran'a S-300 hava savunma füze sistemlerini göndermeye başladığını açıklamıştır.²⁷ Burada bahsedilmesi gereken önemli nokta; hem İran'ın topraklarının Rusya tarafından kullanılması konusu hem de S-300 füze sisteminin İran'a verilmesi olayının anlaşmanın mı getirdiği yoksa Rusya'nın bölgedeki çatışmalara dahil olmasının mı bir sonucu olduğu konusunda tartışmaların bulunmasıdır. Fakat bu tartışmalarda hangisinin daha ağır bastığı konusunda net bir cevap verilemeye dahi nükleer anlaşmaya varılmasının Rusya'nın bu adımları atmasında işini kolaylaştırdığı rahatlıkla savunulabilir. Bunun yanında Rusya, 14 Temmuz anlaşması çerçevesinde İran uranyumunun ülke dışında işlenmesi şartını yerine getirmek için İran'dan 9 ton düşük seviyeli uranyum almıştır.²⁸ Karşılığında Rusya İran'a, nükleer yakıt üretiminde kullanılan ve uranyum bileşiklerinden oluşan toz hammadde ihraç etmiştir.²⁹ Böylelikle nükleer anlaşmanın önemli bir şartı da 2015 yılı içerisinde yerine getirilmiş oldu.

Rusya, anlaşma sonrasında İran ile ekonomik alanda ilişkilerini geliştirmek için bazı önemli girişimlerde de bulunmuştur. Bu doğrultuda atılan en önemli adım Putin'in, Tahran'da gerçekleşen Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu'nun (GECF) 3. zirvesine katılma amacıyla İran'a yaptığı ziyaret olmuştur.³⁰ Bu gezi, 2007 yılından beri Rusya'nın İran'a gerçekleştirdiği devlet başkanı seviyesindeki ilk ziyarettir. Her ne kadar ziyaret medya tarafından siyaseten ön planda tutulsa da iki ülke bu ziyaret ile ekonomi alanında önemli kararlar almıştır. Ziyaret esnasında yapılan açıklamalarda iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi konusunda geleceğe yönelik birçok ortak planın yapıldığı belirtilmiştir. Bunun yanında endüstriyel alanda işbirliğini de hızlandırmak için Putin, İran'a 5 milyar dolarlık devlet ihracat kredisi vereceğini ifade etmiştir.³¹ Ekonomi alanında daha fazla projeye imza atmak için Putin'in ziyaretinden bir ay sonra yani Aralık ayında Rusya Sanayi ve Ticaret Bakanı Denis Manturov, beraberindeki heyet ile İran'a gitmiştir. Bu ziyaret sırasında ön plana çıkan gelişme her iki ülkenin ulusal para birimleriyle ticaret yapma görüşmelerine başladığının açıklanması olmuştur.³² Ayrıca bunun sağlanabilmesi için iki ülke, ortak banka kurulmasının da hazırlıklarını tamamladıklarını bildirmişlerdir.³³

Kısacası İran ve P5+1 ülkeleri arasında imzalanan anlaşma sonrasında Rusya'nın anlaşmayı avantaja çevirme konusunda diğer ülkelerden daha hızlı ve aktif adımlar atmaya başladığı ve bunu önümüzdeki dönemlerde de ileriye taşıyacağını belirttiklerini ortaya koyduğu savunulabilir. Zaten Putin'in, anlaşma sonrasında verdiği mesajında dış faktörlerin etkisini yitirmesiyle Moskova-Tahran ilişkilerinin yeni bir ivme kazanacağını belirtmesi bu türden yorumların doğrulandığını göstermektedir. Tabii bu olumlu beklentinin yanında İran'a yönelik yaptırımların kalkması bir yandan Rusya'nın İran üzerindeki hareket kabiliyetine de kısıtlamalar getirebilir. Özellikle yaptırımların

kalkması ile İran pazarından pay almak isteyen başta Batılı ülkeler olmak üzere birçok ülkenin sıraya girmesinin Rusya'nın İran'daki rekabet gücünü zayıflatacağı tahmin edilebilir.

Avrupa ile İlişkiler

İran ve P5+1 arasında varılan nükleer anlaşmayı olumlu karşılayıp bunu kazanca çevirme noktasında fırsat kollayan aktörlerden bir diğeri de Avrupa ülkeleri olmuştur. Avrupa, hem birlik olarak hem de tek tek ülke olarak anlaşmayı genel olarak olumlu karşılamıştır. Anlaşma sonrasında başta Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya olmak üzere AB'nin gelişmiş ekonomileri ve diğer bazı ülkeleri enerji sektöründen, petrol ve doğalgaz sahalarının geliştirilmesine, elektrik sektöründen yeni santraller ve iletim hatlarının inşaatına kadar bir çok sektörde İran ile görüşme gerçekleştirmişlerdir.

Avrupa ülkeleri, İran'a yönelik yaptırımların kalkması sonrası dönem için İran ile ekonomik anlamda önemli anlaşmaların ön görüşmelerini müzakeret etmek adına 2015 yılının son altı ayında İran'a geniş kapsamlı ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Bunlar arasında İran'a ilk ziyareti gerçekleştiren ülke Almanya olmuştur. Almanya Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi Bakanı Sigmar Gabriel, kalabalık bir iş adamı heyetiyle 19 Temmuz'da İran-Almanya Ekonomik İşbirliği Toplantısına katılmak üzere İran'a gitmiştir. İsrail'in sert tepki gösterdiği bu ziyarette Gabriel, Almanya ve İran'ın ileride ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda istişarelerde bulunmuştur.³⁴ Almanya'nın ardından Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius, İran'a gitmiş ve böylece on yediden sonra ilk kez İran'a bir Fransız siyasetçinin ziyareti de gerçekleşmiştir.³⁵ Fabius'un İran gezisinin, yaptırımlardan dolayı yatırımlarını kesmek zorunda kalan Airbus, Peugeot, Citroen, Renault gibi Fransız şirketlerinin İranlı yerel üreticiler ile ilişkileri yenilemek istediklerini açıkladıkları bir zamanda gelmesi dikkat çekmiştir.

İran'a ziyaret silsilesini Fransa'dan sonra İtalya izlemiştir. 4 Ağustos'ta İtalya Dışişleri Bakanı Paolo Gentiloni İran'ı ziyaret etmiş ve ziyaretinin iki ülke arasında ticari ilişkileri kolaylaştırmak amacı taşıdığını belirtmiştir. Ziyaret esnasında İtalya'nın Kalkınma Bakanlığı ve ihracat kredi kuruluşu SACE ile İran'ın Ekonomi Bakanlığı ve Merkez Bankası arasında "memorandum of understanding" imzalanmıştır.³⁶ Bunun yanında heyete eşlik eden İtalyan Ekonomik Kalkınma Bakanı Federica Guidi de verdiği demeçte, İtalya'nın kesinlikle yakın gelecekte İran'ın otomobil sektörüne yatırım yapacağını ifade etmiştir.³⁷

Birliğin güçlü ekonomileri arasında anlaşmayı fırsata çevirmek için İran'a ziyaret gerçekleştiren son ülke İngiltere olmuştur. 23 Ağustos'da İngiltere Dışişleri Bakanı Philip Hammond Tahran'a gitmiştir. Hammond'un İran'a gidişi 12 yıl aradan sonra ilk kez resmi temaslarda bulunmak üzere bir İngiliz Dışişleri Bakanının ziyareti olarak kayıtlara geçmiştir. Bunun yanında ziyaret dört yıl aradan sonra İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliği'nin yeniden

açılmasına sahne olmuştur. İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliği 2011 yılında yani Ahmedinejat'ın Cumhurbaşkanı olduğu dönemde İranlı bir grup göstericinin saldırısı sonrasında İngiltere tarafından kapatılmış ve misilleme olarak İran'ın Londra Büyükelçiliği de kapatılarak, İranlı diplomatlar ülkede istenmeyen kişi ilan edilmişti.³⁸ Bu ziyaret her ne kadar daha çok siyasi içerik taşımış olsa da iki ülke, nükleer anlaşmanın şartlarının yerine getirilmesi sonucunda ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için bir dizi temasta da bulunmuştur. Ziyaretten sonra İngiltere Maliye Bakanı George Osborne'ın gelecek yıl kapsamlı bir ticaret heyetinin İran'a gideceğini açıklaması tarafların ekonomik ilişkilerini daha fazla istişare etmeyi plandıklarını göstermiştir.³⁹

AB'nin büyük ülkelerinden sonra birliğin diğer ülkeleri de nükleer anlaşma sonrasında pastadan pay kapmak için İran'a 2016'yı beklemeden 2015 yılı içerisinde bir çok resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. 7 Eylül'de İspanya Dışişleri, Enerji ve Endüstri ve Turizm Bakanları yanlarında toplam 70 şirketin yönetici ve temsilcileri ile birlikte Tahran'a çıkarma yapmışlardır. Ziyaret esnasında İspanya'nın en büyük petrol şirketi Repsol ve Ulusal İran Petrol Şirketi arasında ileriye yönelik büyük proje planları yapılmıştır. Ayrıca İran ve İspanya, Güney Pars petrolünü Avrupa'ya aktarmak için İspanya'nın gaz ithalat terminallerinin kullanılması konusunda anlaşmaya varmışlardır.⁴⁰İspanya'dan sonra Avusturya Cumhurbaşkanı Heinz Fischer de yanına yüzden fazla iş adamı alarak İran'a gitmiştir. bu ziyaret ile 2004 yılından beri ilk defa bir Avusturya lideri İran'a gitmiş oldu.⁴¹ Son olarak ziyaretçiler kervanına 26 Eylül'de Polanya katılmıştır ve bu ziyaret esnasında da İran ile ekonomi alanında bir çok projelere imza atılmıştır.⁴²

Sonuç olarak; Avrupa ülkelerinin nükleer anlaşmadan sonra peşi sıra İran'a yaptıkları ziyaretler 1979'daki İran Devrimi'nden sonra bir yıl içinde Avrupa'dan İran'a giden en fazla devlet adamı sayısı rekoruna ulaşmıştır. Diğer bir deyişle nükleer anlaşmaya varılması nedeniyle İran'a 2015 yılının son altı ayında giden heyet toplamı daha önceki yıllarda giden heyet toplamından daha fazla olmuştur. 2015 yılındaki bu ziyaret akınları ile, Avrupa'nın 2014 yılında ekonomik anlamda İran ile çatlatmaya başladıkları yaptırım duvarını 2015 yılında parçaladıkları ve bir sonraki yıllar için bu duvarlarının kalıntılarının üzerine ekonomik anlamda geniş kapsamlı yatırımlar inşa etmenin temellerini attıkları savunulabilir.

Çin ile İlişkiler

İran'ın en önemli petrol alıcısı olan Çin, İran ile nükleer anlaşmaya varılmasında Rusya'dan sonra en fazla kazançlı çıkacağı düşünülen ülke olmuştur. Çünkü Rusya gibi Çin'in de İran ile hem eski dostlukları bulunmakta hem de savunma alanında Çin, İran'ın önemli partneri durumundadır. Çin, Tahran ile nükleer anlaşmaya varılmadan önceki bir kaç yılda zaten İran ile ticaret hacmini tepki çekecek şekilde artırmaya başlamıştı. Örneğin Çin-İran ticaret hacmi 2012 yılında 36.5 milyar dolardan 2013 yılında 39 ve 2014 yılında

ise yaklaşık olarak 45 milyar dolara çıkmıştır.⁴³ Kısacası İran'a uygulanan yaptırımlar sürecinde dahi İran ile hem ekonomik hem de güvenlik alanında işbirliği yapmaktan geri durmayan Çin, yaptırımların kalkması durumunda gerek İran'a yönelik olarak hayata geçiremediği birçok politikasını gerçekleştirmek, gerekse halihazırda alım ve satımı yapılan bazı ürünlerin kapasitesini arttırmak için diğer ülkelerden daha hızlı adım atarak pastadan en büyük payı almaya uğraşacak gibi duruyor.

2015 yılında Çin'den diğer Avrupalı ülkeler kadar İran'a ziyaret yapılmasa da nükleer anlaşma sonrasında iki ülkeden ilişkileri daha fazla geliştirmek için açıklamalar gelmiştir. Bu açıklamalar İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in nükleer müzakerelerdeki yapıcı rolünden dolayı teşekkür etmek için Çin'e düzenlediği ziyaret sırasında gelmiştir.⁴⁴ Bu ziyarette yapılan açıklamalarda genel olarak iki tarafın nükleer anlaşma sonrasında ilişkilerini bütün alanlarda daha fazla derinleştireceği ifade edilmiştir.⁴⁵ Bu kapsamda Çin'in İran'a olan yatırımlarının ambargolar kalktıktan sonra 52 milyar dolara yükseltilmesi beklenmiştir.⁴⁶ Tabi bu yatırımların kapsayacağı en büyük alan şüphesiz petrol olacaktır. Çin'in en büyük petrol tedarikçisi olan İran, Çin'in petrol ithalatının yaklaşık olarak %12'sini karşılamaktadır.⁴⁷ Bundan dolayı Çin, yaptırımlardan dolayı az da olsa etkilenen petrol ithalatını ileriki yıllarda daha fazla arttıracığı sinyali vermiştir.⁴⁸ Son olarak 2015 yılında Çin, çelik endüstrisi alanında İran'da yedi şirketin finanse edilmesi için 1.8 milyar dolar vereceğini kararlaştırmıştır.⁴⁹

Türkiye ile İlişkiler

Türkiye de, İran ile varılan uzlaşmayı olumlu karşılayan ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'den konuyla ilgili genel olarak yapılan açıklamalar, tarafların anlaşmaya varmasından memnun kalındığı ve yaptırımların kalkmasının bölge ekonomisine ve özellikle de Türkiye ile ilişkilerine olumlu etkisi olacağı şeklinde olmuştur.⁵⁰ Zaten 2010 yılında ve öncesinde Türkiye'nin tarafları bir araya getirmek için gösterdiği çabalar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin bu anlaşmadan memnun kalacağı önceden belliydi.

Türkiye, İran ile ilişkiler konusunda uzun vadeli beklentilere sahip olup da yaptırımlardan dolayı bunu hayata geçirmenin sıkıntısını yaşayan ülkelerin başında gelmekteydi. Türkiye ve İran, ticaret hacmini son üç yıldır 30 milyara dolara çıkarmayı hedeflemektedir. Fakat sertleşen yaptırımlar ve siyasi atmosferden dolayı iki ülkenin 2012 yılında 22 milyar dolara ulaşan ticaret hacmi düşüş yaşayarak 2013 yılında 14,6 milyar dolara 2014 yılında ise 13,7 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2015 yılında bu rakam yaklaşık olarak 9,5 milyar dolar dolayında olmuştur.⁵¹ İki ülkenin bahsedilen ekonomik temennilerinin gerçekleşip gerçekleşmemesi aralarındaki siyasi sorunların ekonomi ilişkilerine ne kadar yansıtacağına bağlıdır.

İki ülke yukarıda değinilen beklentinin gerçekleşmesi için 2015 yılında önemli anlaşmalara imza atmıştır. Bu bağlamda 2014 yılının Ocak ayında

imzalanmış olan Tercihli Ticaret Anlaşması 2015 yılının Ocak ayında uygulamaya geçmiştir. Anlaşma ile Türkiye'nin İran'a bazı tarım ürünlerinde, İran'ın ise Türkiye'ye bazı sanayi ürünlerinde tarife indirimi uygulaması kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede ilk etapta Türkiye 140, İran da 125 farklı üründe gümrük vergilerini ya tamamen kaldırmış ya da önemli oranlarda indirimine gitmiştir.⁵² Tercihli ticaret anlaşmasının 2015 yılı sonunda ise 300 ürünü kapsaması beklenmektedir.⁵³ Bunun yanında iki ülke ilişkilerinin gelişmesi konusunda önemli bir adım olan Türkiye-İran Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin ikinci toplantısı Tahran'da düzenlemiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katıldığı toplantıda Türkiye ile İran arasında ekonomik ve teknik alanda sekiz anlaşma ile bir mutabakat metni imzalanmıştır. Toplantı esnasında açıklama yapan Erdoğan, İran'ın doğalgaz ihracatının yüzde 95'ini Türkiye'nin almasına rağmen alınan doğalgaz fiyatının çok pahalı olduğundan şikayet etmiş ve fiyatın aşağıya çekilmesi durumunda ise Türkiye'nin daha fazla doğalgaz alacağını ifade etmiştir.⁵⁴

Anlaşmanın koşullarının yerine getirilmesi sonrasında Türkiye'den İran'a yönelik ekonomik anlamda beklentiler iyimser olsa da bölgede şiddetini arttırarak devam eden siyasi gelişmeler, iki ülke ilişkilerini siyasi anlamda 2015 yılında olumsuz etkilemiştir. İki ülkeyi siyasi arenada karşı karşıya getiren ve 2015 yılında da etkisini devam ettiren en önemli olay Suriye'deki krizin hala devam ediyor oluşudur. Suriye konusunda Esad'ın geleceği ile ilgili farklı kırmızı çizgilere sahip olan Türkiye ve İran, DAES ve diğer gruplar üzerinden birbirlerine suçlamalar getirmiştir. İran ziyaretinden kısa bir süre önce bu konuda açıklama yapan Erdoğan, İran'ın DAES'i bahane ederek aslında bölgede kendi nüfuzunu kurmaya çalışarak, hegemonyasını arttırma uğraşında olduğunu belirtmiş ve Tahran'a bu yaptıklarının karşılıksız kalmayacağı şeklinde uyarıda bulunmuştur.⁵⁵ İran'dan bu açıklamalara tepki, benzer iddialarla İran Dışişleri Bakanı Zarif'ten gelmiştir. Zarif, "*Stratejik hatalar ve hırslı politikalarla bölgede onarılmaz hasarlara neden olanların, sorumlu politikalar benimseyerek kapasitelerini barış ve huzurun sağlanmasında kullanmaları iyi olur*" şeklinde aynı sertlikte karşılık vermiştir.⁵⁶ Erdoğan'ın ziyareti öncesinde gerçekleşen bu sert ifadeler iki ülkenin siyasetçilerinin açıklamalarına yansınca siyasi atmosfer daha da sertleşmiş ve Erdoğan'ın ziyaretinin erteleneceği söylentilerine neden olmuştu. Erdoğan'ın bu sözlerinden dolayı İran ziyareti sırasında uyarılması için 65 İranlı milletvekilinin, Cumhurbaşkanı Ruhani'ye mektup yazdığı belirtilmiştir.⁵⁷

Taraflar arasındaki gerginlik incelendiğinde İran'ın 2015 yılında Erdoğan'ın iddia ettiği gibi Türkiye'yi rahatsız edecek kadar nüfuzunu arttırdığı anlaşılmaktadır. Rusya'nın Ekim ayında Suriye'de özellikle de hava operasyonları konusunda Esad'ın yanında olaya müdahil olması muhaliflerden yana tavır alan Türkiye'yi sıkıntıya sokarken, Esad'ı her şekilde destekleyen İran'ın elini güçlendirmiştir. Bu bağlamda Suriye'de Rus uçağının düşürülmesi sonrasında İran medyası, Türkiye'ye ateş ile oynuyor şeklinde ağır suçlamalar yöneltmiştir.⁵⁸ Suriye konusunda iki ülkenin 2015 yılında düşük

düzejde yaptıkları tek olumlu katkı Suriye'nin bazı bölgelerinde açlık ile boğuşan halka yardımların ulaştırılması için kuşatmanın kaldırılmasına ve bazı noktalarda kısa süreliğine ateşkesin sağlanmasına yönelik, destek verdikleri tarafları bu konuda ikna etmeleri olmuştur.⁵⁹ Bu durum Suriye genelinde, iki ülke barışa yönelik adım atar mı beklentilerine yol açmış olsa da 2015 yılında krizin şiddetini artırması bu yorumları ve beklentileri boşa çıkarmıştır.

Suriye'nin yanısıra başta Irak olmak üzere, diğer ülkelerde da yaşanan çatışmalarda İran ve Türkiye'nin farklı tarafları tutmaları, Suriye'den dolayı aralarında ortaya çıkan siyasi gerginliğin dairesini daha fazla genişletmiştir. Irak konusunda tartışmaların yaşandığı yer, Suriye krizi ve Ankara ile ilişkilerinde merkezi hükümetten farklı bir yerde duran Kuzey Irak'ta olmuştur. Irak merkezi hükümetine yakın duran İran'ın, Türkiye ile güçlü ilişkileri bulunan Barzani'ye ders vermek için bu bölgede yaşanan krize dahil olduğu ve bu krizi daha fazla derinleştirdiği Erbilli bazı siyasetçiler ve gazeteciler tarafından savunulmuştur.⁶⁰ İran, Irak'ta nüfuz kuramadığı bölge olan Kuzey Irak'a dahil olmak için yönetimdeki KDP'ye karşı Goran Hareketi ve KYB'yi daha fazla desteklemeye çalışmıştır. Bunun yanında Barzani'nin Kerkük petrolünün Bölgesel Kürt Yönetimi tarafından ihraç edilmesi ve bağımsızlık istiyoruz açıklamaları Tahran'ı kızdırırken⁶¹ petrolün mekezi hükümetten bağımsız olarak ihraç edilmesi Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Kısacası İran bu bölgede nüfuz kurmak için çabasını yoğunlaştırırken Türkiye ise bunun önüne geçmeye çalışmaktadır.

Ayrıca İran, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta asker bulundurmasını da eleştirerek bu konuda Irak yönetiminin yanında yer almıştır. İran aynı şekilde Türkiye'nin Irak'ta PKK'ya yönelik operasyonlarına da eleştirilerde bulunmuştur. İran, bu adımlarla Türkiye'nin bu ülkenin güvenliğini ihlal ettiğini ifade etmiş ve bunun kabul edilmez olduğunu vurgulayarak bundan bir an önce Türkiye'nin vazgeçmesi uyarısında bulunmuştur.⁶² Son olarak iki ülke Yemen olayında da karşı taraflarda yer almıştır. Bu konuda Türkiye, Yemen'de İran'ın desteklediği Şii Ensarullah Hareketi'ne (Husiler) karşı Suudi Arabistan öncülüğündeki Arap ülkelerinin yaptığı müdahaleye destek vermiştir. Ayrıca Türkiye, İran'ın kendisini Irak ve Suriye'de eleştirdiği biçimde İran'ın Yemen'e müdahil olmasını siyasi bir ihlal olarak değerlendirmiş ve buna tepki göstermiştir.⁶³

Sonuç olarak 2015 yılında Türkiye-İran ilişkileri her ne kadar ekonomik yönden artış gösterse de iki ülke siyasi bağlamda en kötü dönemlerden birini yaşamıştır. Bunun en bariz örneği İran Dışişleri Bakanı Zarif'in Ağustos ayında Türkiye ziyaretini ertelemesi olmuştur. Ziyaretin ertelenmesinde bazı sebepler ortaya atılsa da sonuç olarak bu ziyaretin iptali, yoğun baskılara rağmen ilişkileri güçlendirme adına son on yıldır bir çok engeli diplomasi yoluyla aşmış olan bu iki ülkenin arasındaki siyasi krizin büyüklüğünü ortaya çıkarmıştır. Bunun yanında ülkelerin birbirlerine yönelik suçlamalarının kendi medyalarında daha fazla yer alması bu krizi daha fazla derinleştirmiştir.

Ortadoğu ile İlişkiler

Nükleer anlaşmaya varması ile ilgili olarak yapılan yorumlardan biri de İran'ın Ortadoğu'da politika değişikliğine gideceği olmuştur. Fakat anlaşma sonrasında İran'ın bölge politikasına bakıldığında politika değiştirmek bir yana eski politikalarını daha fazla pekiştirmeye çalıştığı kendini net bir şekilde göstermiştir. Zaten anlaşma sonrasında İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Abbas Arakçı'nın "*Bölge politikamız ve müttefiklerimiz ile olan ilişkilerimiz değişmeyecektir*" açıklaması bunu doğrulamaktadır. İran'ın 2015 yılında bölge konusunda değişmeyen politikalarının başında, Suriye rejiminin ayakta durması için uzun süredir gösterdiği yoğun çabasını devam ettirmesi olmuştur. Suriye'de Beşşar Esad'ın yönetimde kalmasını kendi iç meselesi kadar önemseyen İran'ın, 2015 yılında Suriye iç savaşındaki rolünü arttırdığı savunulabilir. Bunun yanında İran'ın Suriye'de çatışmalarda ölen üst düzey asker sayısında da artış olmuştur. Örneğin, Ekim ayında bir hafta içinde İran'ın 4 üst düzey komutanı birden öldürülmüştür.⁶⁴ Ölenler arasında General Hüseyin Hamedani de bulunmaktadır.⁶⁵ Ayrıca Kasım Süleymani'nin Suriye'nin bir çok yerinde çekilmiş fotoğrafları da 2015 yılında medyada çokça yer almıştır.⁶⁶

Rusya'nın Suriye'de muhaliflere yönelik hava operasyonları yapmaya başlamasından sonra, İran'ın bu operasyonlara karadan yardım etmek için Suriye'ye daha fazla asker gönderdiği belirtilmiştir. Bu dolaylı olarak da olsa aslında İran Devrim Muhafızları Halkla İlişkiler Sorumlusu Tuğgeneral Ramazan Şerif tarafından doğrulanmıştır.⁶⁷ Şerif yaptığı açıklamada, İran'ın Suriye'de sürdürdüğü savaşta yeni kara savaşı sürecine uygun olarak bölgedeki asker sayısını artırdığını ifade etmiştir.⁶⁸ Suriye'de savaşmakta olan İran askeri sayısı net olarak bilinmese de, İran'ın 2015 yılında binler üzerinde asker gönderdiği rapor edilmektedir.⁶⁹ Son olarak İran'ın Suriye'de mücadele etme şekillerinden bir diğeri de Hizbullah'ı ve diğer bölgelerden getirilen Şii milisleri⁷⁰ Suriye'de muhaliflere karşı savaşma konusunda organize etmesidir. Öyle ki 2015 yılında bu şekildeki faaliyetlerin artması Suriye Hizbullah'ı kuruyor yorumlarına neden olmuştur.⁷¹

2015 yılında Suriye konusunda İran'ı ilgilendiren diğer bir önemli gelişme, Suriye'deki soruna çözüm aranan uluslararası görüşmelere İran'ın ilk kez davet edilmesi olmuştur. Her ne kadar İran'a davet Rusya tarafından yapılmış olsa da İran'ın bu görüşmelere katılmasına olanak sağlayan çıkış ABD'nin "*Suriye'deki krizin çözümüne katkı sağlayacaksa İran'la da görüşmeye hazırız*" açıklaması ile gelmiştir.⁷² Suudi Arabistan ve Suriye'deki muhalif gruplar bu davete sert tepki göstermişlerdir. Bölge ülkelerinden gelen muhalefet seslerine rağmen İran, Ekim ayının son günlerinde Avusturya'nın başkenti Viyana'daki Suriye toplantısına katılmıştır. Suriye savaşında Esad'ın yanında aktif olarak yer alan İran, Cenevre toplantılarına katılmak ile Suriye'de askeri mücadelesini uluslararası bir boyuta taşıma fırsatını da böylece yakalamış oldu. Ayrıca İran'ın bu toplantılara katılması görüşmelerde yalnız kalan ve İran ile birçok konuda aynı düşünen Rusya'nın da elini güçlendirmiştir.

İran'ın Ortadoğu bölgesinde 2015 yılında aktif olmayı sürdürdüğü diğer iki önemli ülke ise Irak ve Yemen olmuştur. Amerika'nın Irak savaşıdan sonra İran'ın Irak üzerinde nüfuzunu artırdığı 2003 yılından beri tartışılan bir konu olmuştur. DAEŞ'in 2014 yılında Irak'ta toprak kazanması ile İran, Irak'a asker göndererek burada aleni şekilde bulunma fırsatı yakalamıştır. Siyasi olarak Irak merkezi hükümeti üzerinde en fazla etkiye sahip ülkelerden biri kabul edilen İran'ın Irak'ta, DAEŞ'e yönelik olarak asker bulundurması ile buradaki askeri varlığını sabitleştirdiği⁷³ ve bunu 2015 yılında devam ettirdiği savunulmaktadır. Son olarak Irak üzerinde artan siyasi etkisinin yanında İran, Irak ile ekonomik ilişkilerini de artırmaya devam etmiştir. Daha çok İran ihracatına dayanan iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2014 yılında 12 milyar dolara çıktığı ifade edilmiştir.⁷⁴

İran'ın Arap Baharı ile rekabet ettiği ve bunu 2015 yılında da sürdürdüğü sıcak noktalarından bir diğeri Yemen'dir. Tahran, Yemen'de başkent Sana olmak üzere ülkenin önemli yerlerini ele geçiren Şii Husileri desteklemektedir. İran bu politikasıyla bölgede en büyük rakip olarak gördüğü Suudi Arabistan ile karşı karşıya gelmiştir.⁷⁵ Yemen'de Suudiler, Husilere karşı mücadeleyi açıkça yürütürken ve Husilerin elinde bulunan bir çok bölgeye hava operasyonları düzenlerken İran Husilere olan desteğini başta roket ve füze olmak üzere askeri mühimmat göndererek sağlamaktadır. Bu bağlamda 2015 yılında İran'ın Yemen'deki Husilere kaçak olarak silah taşıyan İran gemilerinin Arap koalisyon güçleri tarafından yakalandığı veya görüldüğü ile alakalı bazı haberler medyaya yansımıştır.⁷⁶

İran Nükleer Anlaşmasının İç Yansımaları ve İç Siyasette Yaşanan Diğer Gelişmeler

İran nükleer anlaşmasının İran iç siyasetinde üç farklı tepkiye neden olduğu savunulabilir. Bunlar; anlaşmayı büyük bir başarı şeklinde değerlendirerek sevinçle karşılayanlar, İran siyasetinde nicel olarak az, fakat siyasette ağırlıkları olup anlaşmaya karşı çıkanlar ve son olarak da anlaşma konusunda tepkilerini açık şekilde yansıtmayarak ortada olduğu intibasını vermeye çalışanlar diye sıralanabilir.⁷⁷

Toplum içerisinde bir çok kesim anlaşmaya varıldığının açıklandığı gece sokaklara dökülüp sevinç kutlamaları yapmışlardı. Bu kesimin toplum içerisindeki oranlarının ne kadar olduğu tam olarak bilinemese de çoğunluğu oluşturduğu ile ilgili haberler ve anket sonuçları mevcuttur.⁷⁸ Zaten kutlamaya katılanlar ile protesto edenlerin kalabalıkları karşılaştırıldığında kutlama yapanların daha fazla olması bu iddiayı doğrulayan diğer bir gösterge olmuştur.⁷⁹ Halktaki bu sevinç İran'ın reformistleri olarak değerlendirilen siyasetçilere ve bazı medya kuruluşlarına da aynı şekilde yansımıştır.⁸⁰ Bunun yanında reformistler dairesinde kabul edilmeyip anlaşmaya kısmi şekilde de olsa destek veren başka önemli devlet erkânları da vardır. Bunlar içerisinde ön plana çıkan ve muhafazakar yanlısı olarak da bilinen Devrim Muhafızları

Komutanı Muhammed Ali Caferi, İran Genelkurmay Başkanı Hasan Firuzabadi ve Meclis Başkanı Ali Laricani'dir. Bunların tepkileri genel olarak anlaşma konusunda yaşanan gelişmelerin olumlu olduğu fakat temkinliliğin de elden bırakılmaması yönünde olmuştur.⁸¹

İran içerisinde anlaşmaya yönelik tepki gösterenler ise İran sokaklarında sürekli Batı ve ABD'ye karşı protestolar yapmaya alışık olan kesimden gelmiştir. Bu kesim anlaşma sonrası yine Batı ve ABD'ye karşı protesto yapmak için sokaklara çıkmış fakat gerek halktan yeterli desteğin gelmemesi gerekse onlara bir çok konuda destek veren fakat bu sefer onları yalnız bırakan başta din adamları, milletvekilleri ve Devrim Muhafızları komutanlarının gösteriye katılmaması, tepkilerinin eskiye nazaran yeteri kadar dikkat çekmemesine neden olmuştur.⁸² Bunlar genel olarak yaptıkları gösterilerde Ruhani ve Zarif aleyhinde sloganlar atmışlardır. Bu kesime destek ise İran'da muhafazakar olarak bilinen bazı medya kuruluşlarından gelmiştir. Bunlar içerisinde sertlik yanlısı yazıları ile de tanınan Keyhan gazetesi başı çekmiştir.⁸³ Ayrıca bu kesim anlaşmayı engellemek için muhafazakar yanlılarının çoğunlukta olduğu meclisin onayından geçmemesi yönünde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak beklentileri boşa çıkmış, anlaşma 59'a karşı 161 oyla Meclis'ten geçmiştir.⁸⁴ Kısacası İran'ın Batı ile yakınlaşması olarak algılanan nükleer anlaşmaya yönelik tepkiler bu sefer İran'da azınlıkta kalmıştır.

İran iç ve dış siyasetinde birçok önemli konuda olduğu gibi nükleer olayda da son sözü söyleme yetkisine sahip olan Dini Lider Ali Hamaney, anlaşmaya yönelik genel olarak orta yollu açıklamalarda bulunmuştur. Zaten anlaşmaya yönelik yaptığı ilk açıklamada bunu doğrudan ifade etmiştir. Hamaney, çerçeve anlaşmasının imzalanması akabinde yaptığı konuşmada anlaşma ile ilgili olarak "Ne onaylıyorum, ne de karşıyım" şeklinde beyanatta bulunmuştur. Hamaney'in buna benzer açıklamaları Temmuz ayındaki anlaşmadan sonra da devam etmiştir. Ayrıca bazı açıklamalarında hala ABD ve Batı'yı şeytana benzetmekten geri durmamıştır. Hamaney'in söz konusu açıklamalarına rağmen aslında ilk günden bu yana müzakerecilerin yanında durduğu savunulabilir. Anlaşmayı engelleyebilecek her türlü gücü elinde bulundurduğu halde buna yönelik herhangi bir engel çıkarmaması ve son olarak da Ekim ayında onaylaması⁸⁵ aslında anlaşmaya yönelik ne onayladığı ne de reddettiği şeklindeki tutumunun sözde kaldığı ve kendisinin başından beri anlaşmaya varılmasının arkasındaki en güçlü isim olduğu iddiasını kuvvetlendirmektedir.

İran iç siyasetinde yaşanan nükleer tartışmanın yanında 2015 yılında ön plana çıkan olaylardan biri de Kürt bir kadının İran istihbarat görevlilerinin tecavüzünden kaçmak için intihar ettiği iddiasıyla Kürtlerin nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları Mahabad kentinde isyan etmesi olmuştur. Ayaklanan binlerce kişi olayı gerçekleştiren istihbarat görevlilerinin bir an önce cezalandırılmalarını istemişlerdir. Protestolar esnasında olayın gerçekleştiği iddia edilen otel ateşe verilmiştir.⁸⁶ Olayın büyümesi üzerine yaklaşık 300.000 Kürdün yaşadığı Mahabad'da olağanüstü hal ilan edilmiştir. Protestolar sürecinde iki kişinin öldüğü ve otuzdan fazla kişinin de yaralandığı iddia edilmiştir.⁸⁷

Mahabad polis dairesinden yapılan açıklamada olayı gerçekleştirenlerin İran istihbaratı ile herhangi bir bağlantılarının olmadığı savunulmuştur.⁸⁸

Nükleer anlaşma üzerindeki tartışmanın ve Kürt bölgelerinde yaşanan karışmanın devam ettiği bir ortamda İran, 2015 yılında 2016 yılının Şubat ayında yapılacak olan iki seçimin atmosferini de yaşamaya başlamıştır. İranlılar için büyük önem arz eden ve ülkenin siyasi tablosunu önemli oranda değiştirme gücüne sahip olan 5'inci dönem Uzmanlar Meclisi seçimleri ile 10'uncu dönem milletvekili seçimlerinin adaylık süreci Aralık ayında başlamıştır. 26 Şubat 2016'da eş zamanlı olarak düzenlenmesi planlanan bu seçimler 2015 yılında atılan önemli adımların kaderini değiştirecek bir potansiyele sahip olmasından dolayı şimdiden ülke içinde ve ülke dışında dikkatleri üzerine çekmiştir. Çünkü ülkede uygulanan kanunların yapıldığı mecliste muhafazakar yanlılarının ağırlıkta olması nedeniyle Ruhani hükümeti, nükleer konu başta olmak üzere bazı olaylarda sıkıntılar yaşamıştı. Bu yüzden Reformistler ileriki yıllarda daha fazla reform yapılması ve bu politikaların siyasette daha az engele takılması için bu seçimi büyük bir fırsat olarak görmektedirler.⁸⁹ Buna karşın muhafazakar kesim de bir yandan 2017 yılında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerine de etkisinin olacağını düşündüklerinden diğer taraftan ise reformistlere karşı kullandıkları meclis gücünü kaptırmamak adına bu seçimleri reformistler kadar önemsemektedir.⁹⁰ Bunun yanında Uzmanlar Meclisi, ülkenin en tepesindeki siyasi otorite olan Dini Lider'i belirlediği için bu seçim de oldukça önemlidir. Hatta Uzmanlar Meclisi seçiminin yapılacağı olması bazı medya ve analizlerde Hamaney sonrası liderin kim olacağı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.⁹¹

Ekonomik Gelişmeler

İran'da yaşanan söz konusu siyasi gelişmeler yanında İran ekonomisi, 2015 yılının ortalarında nükleer anlaşmaya varılması nedeniyle erken şekilde büyük bir umuda girmiş fakat yılın sonuna doğru göstergelerin beklentinin altında seyrettiği görülmüştür.⁹² Gerek nükleer anlaşmaya varılmasının 2015 yılında herhangi bir etkisini hissettirememesi gerekse petrol fiyatlarının düşmeye devam etmesi İran ekonomisinin beklentinin altında olmasına neden olmuştur. Dünyanın en büyük 4. petrol rezervine sahip olan İran ekonomisi 2014 yılının ortalarından beri düşen petrol fiyatları nedeniyle önemli kayıplar yaşamıştır. İran, 2014 yılında günlük petrol üretimini 200 bin artırmasına rağmen bu kaybı karşılayamamıştır. 2015 yılında bu kaybın 20 milyar dolar civarında olduğu iddia edilmektedir.⁹³ Düşen petrol fiyatlarından İran'ın daha fazla etkilenmesinin diğer bir nedeni yaptırımlardan dolayı daha fazla petrol ihraç edememesi olmuştur.

İran'ın 2015 yılında yaşadığı bu petrol kaybindan ve bölgede dahil olduğu çatışmalardan dolayı IMF, 2014 yılında %3 olan GSYİH büyüme rakamlarını 2015 yılında İran için %2,2 olarak öngörmüştür. Bunun yanında işsizliğin de İran'da 2015 yılında hala %10'nun üzerinde olduğu ve bu oranda herhangi bir düşüşün yaşanmayacağı ve hatta %12 üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. 2013 yılında %10,4 olarak gösterilen işsizlik oranı 2014 yılında %11,4'e yükselmişti. ⁹⁴ Ekonomide dış etkenlerden gelen bu olumsuzluklar yanında

2015 yılında İran ekonomisinde bazı önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Bunların başında Ruhani'nin ekonomik başarısına bağlanan enflasyon oranlarının düşürülmesi olmuştur. 2013 yılının Ağustos ayında Ruhani göreve geldiğinde %40'larda seyreden enflasyon oranı 2015 yılında %14'lere kadar düşmüştür.⁹⁵ Ekonomik anlamda olumlu değerlendirilebilecek diğer bir gelişme ise 2015 yılında İran'a gelen turist sayısındaki artış olmuştur. İran'a 2015 yılında daha fazla turist gelmesinden dolayı turizm sektörünün %6,6 kadar büyüdüğü iddia edilmiştir. Son olarak 2015 yılında İran'da ekonomi alanında yaşanan olumlu başka bir gelişme nükleer anlaşma nedeniyle İran'ın iki yıldır Güney Afrika'da tutulan 13 ton altınının Tahran'a teslim edilmesine izin verilmesi olmuştur.⁹⁶

Sonuç

İran'ın 2015 yılı için yapılabilecek en net yorum ileriye yönelik hem olumlu hem de olumsuz adımların atılmasına zemin hazırlayan bir yıl olduğudur. Siyasi yönden bunun doğru olup olmayacağı çok tartışma götürse de ekonomik olarak büyük ve olumlu adımların atılacağı hemen hemen herkesin mutabık olduğu bir argüman olmuştur. Ülke ekonomisinin iyileşmesinin İran'ın bölgedeki siyasi ilişkilerine net şekilde yansıtacağı su götürmez bir gerçek olacaktır. İran'ın yaşayacağı ekonomik rahatlama ile bölgenin birçok alanında girdiği mücadelede daha aktif ve rahat bir şekilde rol oynaması beklenmektedir. Bunun yanında ekonomik iyileşme ile İran, nüfuz kurduğu veya kurmaya çalıştığı ülke ve örgütler üzerindeki etkisini daha fazla artırma şansı yakalayacaktır. Kısacası İran'ın, yaptırımların kalkmasından sonra gelecek olan ekonomik rahatlama ile bölgeye yönelik siyasi politikalarını besleyecek büyük bir kaynağa sahip olması beklenmektedir. Fakat, bu durumun İran'ın sadece Şiiiler üzerindeki politikasında olumlu olacağı vurgulanmaktadır. Hem bölge halkı üzerinde hem de diğer ülkeler nezdindeki olumsuz yönde seyreden imajına ise daha fazla zarar vereceği savunulmaktadır. Ayrıca İran'ın bu yöndeki politikası diğer bölge ülkelerini de kendisine karşı daha fazla birlikteliğe itecektir. Kısacası İran, bir yandan bazı bölgelerdeki mobilizasyonunu artırırken diğer yandan bölge içinde dar alana sıkışma durumu ile karşı karşıya kalacaktır.

İran'ın Batı ile attığı nükleer adımın kendi iç siyasetinde nasıl bir karşılık oluşturacağı ileriki yılların en fazla tartışılacak konularından biri olması beklenmektedir. Çünkü uzun yıllardır iç siyasette şeytanlaştırılmış bir Batı ile kendi iç siyasetini kontrol altında tutan İran, nükleer anlaşmadan dolayı Batı ile ekonomik olarak önemli ilişkiler kuracaktır. Batı ile kurulacak bu yeni ekonomik ilişkilerin İran'ın iç siyasi yapısında nasıl yansımaları olacağı şu an için belirsizliğini korumaktadır. Fakat bu ilişkilerin ülke içinde tartışmaların odak noktası olacağı kesindir. Bundan dolayıdır ki İran siyaseti ileriki yıllarda Batı'nın düşmanlaştırılması üzerine siyaset yapan muhazakarlar ile Batıyla yakınlaşma siyasetini savunan reformistlerin çatışmalarına daha fazla sahne olacaktır. Zaten 2016 yılında gerçekleşecek olan 5'inci dönem Uzmanlar Meclisi seçimleri ile 10'uncu dönem milletvekili seçimlerinin tartışmalarının şimdiden alevlenmeye başlaması bunu doğrulamaktadır.

Kronoloji

- **28 Ocak:** Ali Akbar Velayati, Rusya'ya ziyaret düzenlemiştir.
- **2 Nisan:** İran ve P5+1 ülkeleri Nükleer Müzakerelerde Çerçeve Anlaşması üzerinde mutabık kalmışlardır
- **7 Nisan:** Ruhani ve Erdoğan, İran ve Türkiye'nin ticaret hacminin 30 milyar dolara çıkarmak için sekiz anlaşma imzalamışlardır.
- **13 Nisan:** Nükleer anlaşmaya varılması nedeniyle İran ve Rusya petrol anlaşması imzalamışlardır.
- **28 Nisan:** İran ve Hindistan, İran'ın güneydoğusunda Chabahar noktasında liman inşa etmek için anlaşma imzalamışlardır.
- **4 Mayıs:** İran'da bir Kürt kadının, çalıştığı otelde tecavüze uğramamak için intihar etmesi üzerine Mahabad'da rejim karşıtı protestolar düzenlenmiştir.
- **14 Temmuz:** İran ve P5+1 ülkeleri nükleerde son anlaşmaya varılmıştır.
- **20 Temmuz:** Alman Ekonomi Bakanı Sigmar Gabriel İran'a ziyaret düzenlemiştir.
- **28 Temmuz:** İran Dışişleri Bakan Yardımcısı, Asya ve Pasifik ülkelerine geniş kapsamlı bir gezi düzenlemiştir.
- **29 Temmuz:** Fransa Dışişleri Bakanı Laurent Fabius, İran'ı ziyaret etmiştir. Bu 12 yıl içinde bir Fransız dışişleri bakanının İran'a ilk ziyareti olmuştur.
- **4 Ağustos:** İtalyan Ekonomik Kalkınma Bakanı Federica Guidi 300 kişilik işadamları ile İran'ı ziyaret etmiştir.
- **23 Ağustos:** İngiltere Dışişleri Bakanı Philip Hammond, Tahran'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında İngiliz Büyükelçiliği yeniden açılmıştır. Ayrıca ziyatten sonra, İran Merkez Bankası Başkanı İngiltere'de iki İran bankasının açılacağını duyurmuştur.
- **8 Eylül:** Avusturya Cumhurbaşkanı Heinz Fischer, Tahran'a bir çok Avusturyalı Şirketler ile birlikte ziyaret düzenlemiştir. Fischer, 2004 yılından bu yana İran'a ziyaret eden ilk Avrupalı başkan olmuştur.
- **2 Ekim:** İngiltere'den bazı Petrol ve gaz şirketleri heyeti, İran'ı ziyaret etmiştir.
- **12 Ekim:** Japonya Dışişleri Bakanı Fumio İran'a petrol ithal etmek için İran'a ziyaret düzenlemiştir.
- **30 Ekim:** İran, Viyana toplantılarına ilk kez katılmaya başlamıştır.
- **2 Kasım:** İran ve Kuveyt, yaptırımların kaldırılması sonrası için doğal alanında anlaşma yapmışlardır.
- **24 Kasım:** Rusya ve İran, Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu'nun oturumunda yedi mutabakat imzalamışlardır.
- **19 Aralık:** 26 Şubat'ta düzenlenecek olan 5'inci Uzmanlar Meclisi (Hubregan) ve 10'uncu dönem milletvekili seçimleri için adaylık süreci başlamıştır.

Notlar

- 1 "İran: Nükleer anlaşmaya varıldı", Milliyet, 18 Aralık 2015.
- 2 "İran ile nükleer anlaşma sağlandı", Bloomberght, 21 Aralık 2015.
- 3 "İran ile nükleer müzakerelerde anlaşma sağlanması", Hürriyet, 20 Aralık 2015.
- 4 "Obama ve Ruhani'den İran'la nükleer anlaşmaya ilk yorum", NTV, 18 Aralık 2015.
- 5 "İran'la nükleer anlaşmaya İsrail'den ilk tepki", NTV, 20 Aralık 2015.
- 6 "İran'la nükleer anlaşmaya Suudi Arabistan'dan ilk tepki", NTV, 20 Aralık 2015.
- 7 "Anlaşma tamam, yaptırım tartışması sürüyor", Al Jazeera, 19 Aralık 2015.
- 8 "İran'ın ruhani lideri Hamaney: Nükleer anlaşma garanti değil", BBC, 19 Aralık 2015.
- 9 "İran'ın 'Lozan': Anlaşma hakkında her şey!", Radikal, 22 Aralık 2015.
- 10 "İran ile nükleer müzakerelerde anlaşmaya varıldı" Milliyet, 20 Aralık 2015.
- 11 "5 soruda İran'la nükleer anlaşma", BBC, 20 Aralık 2015.
- 12 "Anlaşmada öne çıkanlar", Habertürk, 29 Aralık 2015.
- 13 "Iran nuclear deal: the key points", The Guardian, 23 Aralık 2015.
- 14 "5 soruda İran'la nükleer anlaşma", BBC, 20 Aralık 2015.
- 15 "İran ile 5+1 anlaştı", Al-Jazeera, 20 Aralık 2015.
- 16 "Iran nuclear deal: the key points", The Guardian, 23 Aralık 2015.
- 17 "Iran nuclear deal: the key points", The Guardian, 23 Aralık 2015.
- 18 "Iran nuclear deal: the key points", The Guardian, 23 Aralık 2015.
- 19 "Anlaşmada öne çıkanlar", Habertürk, 29 Aralık 2015.
- 20 "Iran in World Today", World Bank, 22 Aralık 2015.
- 21 "Iran: Economy to surge by 6% after sanctions are lifted, as IIF estimates bigger growth than China", Internatinal Bussiness Times, 28 Aralık 2015.
- 22 "Nükleer anlaşmadan kim ne kazandı?", TRT Haber, 28 Aralık 2015.
- 23 "Iran-Russia relations after nuclear deal", Al-monitor, 22 Aralık 2015.
- 24 "Russia to use Iranian airspace to bomb Syria", Middle East Monitor, 23 Aralık 2015.
- 25 "Iran's terrorist general violates UN travel ban with visit to Russia", Diplomat, 22 Aralık 2015
- 26 "Syria crisis: Russian Caspian missiles fell in Iran" BBC, 28 Aralık 2015.
- 27 "Russia starts deliveries of S-300 systems to Iran", Al Arabiya, 22 Aralık 2015.
- 28 "Nükleer anlaşmanın önemli şartı yerine getirildi", Habertürk, 30 Aralık 2015.
- 29 "Iran Receives Large Delivery of 'Yellow Cake' Uranium Powder From Russia", Algemeiner, 30 Aralık 2015.
- 30 "Russia and Iran to raise trade ties", Allgemeiner, 30 Aralık 2015
- 31 "Putin'den İran'da gövde gösterisi: Gaz projelerinin hepsine gücümüz yeter", TürkRus, 28 Aralık 2015.
- 32 "Rusya ve İran, ulusal para birimleriyle ticarete hazırlanıyor", Sputnik, 29 Aralık 2015.
- 33 "Iran ready to trade in Rial with Russia", PressTv, 31 Aralık 2015.
- 34 "Jewish leader condemns German vice chancellor's Iran trip", Reuters, 28 Aralık 2015.
- 35 "Laurent Fabius, French Foreign Minister, Visits Iran", New York Times, 28 Aralık 2015.
- 36 "Italian minister visits Iran seeking better ties", Reuters, 28 Aralık 2015.
- 37 "Italian minister visits Iran seeking better ties", Reuters, 28 Aralık 2015.

- 38 "British embassy in Tehran reopens four years after closure", BBC, 28 Aralık 2015.
- 39 "İngiltere'den İran'a ticari mesaj", NTV, 27 Aralık 2015.
- 40 "İran petrolü İspanya'dan taşınacak", Timetürk, 22 Aralık 2015.
- 41 "Austrian President Heinz Fischer heads to Iran", Deutsche Welle (DW), 25 Aralık 2015.
- 42 "Polish delegation of 60 traders in Iran", TheRussophile, 28 Aralık 2015.
- 43 "China ties lose lustre as Iran refocuses on trade with west", The Financial Times, 23 Aralık 2015.
- 44 "Zarif: Nükleer anlaşmanın yürürlüğe girmesinde Çin'in önemli rolü var", Iran and Turkish Radio, 24 Aralık 2015.
- 45 "Zarif, Çin Başbakanı ile görüştü", Mehr News Agency, 23 Aralık 2015.
- 46 "China-Iran: New oil agreements in sight", About Oil, 22 Aralık 2015.
- 47 "China-Iran: New oil agreements in sight", About Oil, 22 Aralık 2015
- 48 "The Sino-Iranian Tango", Foreign Affairs, 22 Aralık 2015.
- 49 "China to finance steel projects in Iran", IranDaily, 28 Aralık 2015.
- 50 "Türkiye: İran'la nükleer anlaşmayı olumlu buluyoruz", Hürriyet, 28 Aralık 2015.
- 51 "Türkiye ile Ticaret", Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı: <http://www.ekonomi.gov.tr>
- 52 Kemal İnat, "Ekonomik işbirliği Örgütü'nün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri, SETA Analiz, Temmuz 2015, Sayı: 132
- 53 "Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması", <http://www.kto.org.tr/> 30 Aralık 2015.
- 54 "Cumhurbaşkanı Erdoğan, İran'da konuştu: En pahalı doğalgazı sizden alıyoruz", Habertürk, 28 Aralık 2015.
- 55 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran'a tepki", Hürriyet, 22 Aralık 2015.
- 56 "İran'dan Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yanıt", NTV, 22 Aralık 2015.
- 57 "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan İran'a doğalgaz sitemi", Hürriyet, 23 Aralık 2015.
- 58 "İran'dan düşürülen Rus uçağı hakkında açıklama", CNN Türk, 22 Aralık 2015.
- 59 "İran ve Türkiye, Suriye'de 'kısmi ateşkes' sağladı", Milliyet, 22 Aralık 2015.
- 60 "İran Barzani'ye ders vermek istiyor", Al Jeazare, 28 Aralık 2015
- 61 "İran Barzani'ye ders vermek istiyor", Al Jeazare, 28 Aralık 2015.
- 62 "Türkiye Irak'ın egemenliğini ihlal ediyor", Mehr News Agency, 23 Aralık 2015.
- 63 "S.Arabistan'ın Yemen operasyonuna Türkiye'den destek, İran'dan tepki", BBC, 28 Aralık 2015.
- 64 "İran Suriye savaşındaki etkisini gizlice artırıyor", BBC, 20 Aralık 2015.
- 65 "Iranian General Killed in Syria", The Wall Street Journal, 22 Aralık 2015.
- 66 "Iran general Sulaimani lightly wounded in Syria", Gulf News, 22 Aralık 2015.
- 67 "İran Suriye'deki asker sayısını artırdı", Habertürk, 28 Aralık 2015.
- 68 "İran'dan dengeleri değiştirecek adım", Vatan, 29 Aralık 2015.
- 69 How many Iranian forces are fighting and dying in Syria?, Newsweek, 28 Aralık 2015.
- 70 "Iran's Afghan Shiite Fighters in Syria", The Washington Institute, 29 Aralık 2015.
- 71 "Report: Iran building 'new Hezbollah' in Syria", Al Arabia, 29 Aralık 2015.
- 72 "Suriye toplantsına İran da katılacak", BBC, 23 Aralık 2015.

- 73 "İran resmen kabul etti: Devrim Muhafızları IŞİD'e karşı Irak'ta" Radikal, 28 Aralık 2015.
- 74 Michael Eisenstadt, "İran ve Irak", Washington Institute, 28 Aralık 2015.
- 75 "Yemen'de İran-Suud savaşı", Al Jeezare, 28 Aralık 2015.
- 76 "İran'dan Husilere silah sevkiyatı", Timetürk, 29 Aralık 2015.
- 77 Cüneyt Doğrusözlü, "Nükleer Anlaşmanın İran İç Siyasetine Yansıması" Ortadoğu Analiz, Mayıs-Haziran 2015, Cilt: 7 Sayı: 68, s. 34.
- 78 Doğrusözlü, a.g.m., s.35.
- 79 "Thousands take to Iran streets to celebrate the historic nuclear deal", The Guardian, 22 Aralık 2015.
- 80 Doğrusözlü, a.g.m., s.35.
- 81 Doğrusözlü, a.g.m., s.36.
- 82 Doğrusözlü, a.g.e., s.36.
- 83 Doğrusözlü, a.g.e., s.37.
- 84 "İran meclisinden nükleer anlaşmaya onay", Radikal, 22 Aralık 2015.
- 85 "Iran Nuclear Deal Wins Tepid Endorsement From Ayatollah Ali Khamenei", Newyork Times, 18 Aralık 2015.
- 86 "Kurdish Iranian protesters torch hotel after woman dies allegedly 'fleeing rape' from security guard", Independent, 23 Aralık 2015.
- 87 "İran'da Kürtler ayaklandı", Haber7, 23 Aralık 2015.
- 88 "İran'da halk Ferinaz için sokağa döküldü", Habertürk, 22 Aralık 2015.
- 89 "Why are Iran's 2016 elections so important?", Iranwire, 22 Aralık 2015.
- 90 "İran Meclisi ve Uzmanlar Meclisi Seçimleri", Haberler, 29 Aralık 2015.
- 91 "Rafsanjani breaks taboo over selection of Iran's next supreme leader", The Guardian, 22 Aralık 2015.
- 92 "Iran's Economy in 2015", The Iran Primer, 29 Aralık 2015.
- 93 "Iran suffered \$23.6bn from low oil prices", PressTV, 29 Aralık 2015.
- 94 "Iran Overview", World Bank, <http://www.worldbank.org/>
- 95 "Iran's Economy in 2015", The Iran Primer, 29 Aralık 2015.
- 96 "Iran repatriates 13 tons of frozen gold", PressTV, 23 Aralık 2015.